

Творчість Броніслава Грищука на уроках літератури рідного краю

(естетико-психологічний вимір крізь призму методичної спадщини
Н.Й. Волошиної)

Надія Лаврусевич,

кандидат педагогічних наук, доцент
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

У статті йдеться про доцільність вивчення на уроках літератури рідного краю творів подільського письменника Броніслава Грищука. Їх тонкий психологізм, естетична складова та проникливий ліризм позитивно впливають на формування всебічно розвинутого читача-старшокласника.

Ключові слова: подільський письменник, блюз, джаз, психологізм, естетичне сприймання, учень-старшокласник.

Багаторічні спостереження засвідчують, що якість літературної освіти школяра залежить від рівня сформованості психічних пізнавальних процесів, які, у свою чергу, визначають ступінь проникнення читача в ідейно-естетичну цілісність літературного твору, сприяють розумінню його художнього рівня. Старшокласники є цілком готовими до сприймання творів непростих за формою та змістом: психічно-пізнавальні процеси у них на відповідно високому рівні, певна соціальна поведінка і політична свідомість активно й оперативно вводять їх у життя, навчаючи бачити у фактах, подіях, явищах реальної дійсності життєво важливі проблеми. Однак іноді у наш швидкий та напружений час втрачається "такий фактор як естетична складова у сприйманні та розумінні художнього твору"[3].

Питанню виховання естетично розвинутого читача присвятила свою методичну творчість Ніла Йосипівна Волошина та продовжувала її, керуючи роботою своїх докторантів та аспірантів. Особливу увагу відомий методист приділяла урокам літератури рідного краю, під її керівництвом троє аспірантів – М.С. Горда, А.В. Лисенко, В.Г. Шульженко – успішно захистили дисертації, пов'язані із питанням літературного краєзнавства різних регіонів України. Сьогодні крізь призму методичної спадщини Н.Й. Волошиної ми розглянемо принцип роботи вчителя-словесника над оповіданням подільського письменника **Броніслава Грищука "На стерні твого дитинства"**, що рекомендуємо для уроку літератури рідного краю у 10-11 класі загальноосвітньої школи. Оповідання вміщене у двадцятій за рахунком книжці письменника **"Блюз у джазових тонах"** і вражає глибиною змісту, тонким психологізмом, естетичною складовою та проникливою ліричністю.

Першим етапом роботи може стати пояснення назви збірки, адже слово «блюз» має музичне коріння, він є імпровізаційною формою музичного жанру, де в композиціях часто використовують тільки основний опорний «каркас» чи мотив, який обігрують сольні інструменти. Дійсно, тематикою джазу захоплювалися не тільки її виконавці, музиканти, а й літератори, кіно-

режисери та живописці. Деякі літературні твори Харукі Мураками Селенджерера, Бориса Віана носять саме такий характер. У літературі, як і в музиці, творці дотримуються певної відповідності: часто музика будується за структурою «питання — відповідь», і виражена вона як у літературному наповненні композиції, так і в музичному. Навіть невибагливий слухач у музичному творі може вловити так званий "діалог" інструментів. Такої ж закономірності дотримується у своїх новелах і Броніслав Грищук, зокрема і в запропонованій для уроку "На стерні твого дитинства", де діалог ведеться між підлітком із давньої світліни та ним же – через багато

років – відомим українським письменником.

Так звана розмова із самим собою, але у певному часовому відрізку, надає твору щемкої довірливості, теплої інтимності, широкій відвертості, на яку, на жаль, наші старшокласники не завжди налаштовані. З іншого боку, урок матиме інтегративний характер, якщо акцентувати на незвичній для літературного твору формі блюзу і звернутись до відповідних музичних творів. Старшокласники захоплюються музичними джазовими творами, великою кількістю їх різновидів, можливістю інтерпретації. Цікавим є й те, що блюз-музика позитивно впливає на слухача. Попри те, що виконавці вливають біль своєї душі чи радість від спогадів минулого, блюз у музиці несе життєствердну енергію, якість просвітлення й умиротворення. Часто композитори об'єднують два стилі музики – джаз і блюз американського походження, бо зазвичай і межа між ними розмита, навіть визначитися із точним стилем буває складно. І тільки якщо повністю поринути в музику і пояснення стилів, то можна відчути різницю. Твори Етта Джеймса, Білла Еванса, Джиммі Смітта свідчать про це. Тут кожна нота створена під звук серця.

Те ж саме ми можемо сказати і про творчість письменника Броніслава Грищука. Прочитавши його художній твір і зрозумівши діалог письменника із самим собою (так звані питання-відповіді), учні-старшокласники отримають справжній життєвий урок, бо

весь твір, справді, проінтий вірою, що визволення від неприкаяного існування відбудеться обов'язково, завтра все стане зрозумілим і виявиться на своїх місцях, що так характерно для блюзу.

Для цього автор новели використовує певні прийоми. Так звані блюзовими вставками в канву новели є звертання до образу-символу ранніх необачних лелек: "Одного печального дня (кружляли тоді в зам'яті над містом необачні ранні лелеки) я також чи то знічев'я, чи з дурного розуму попався на той некропольський гачок..." [4, с. 137], а в кінці твору: "І хоч на дворі тільки грудень, світанок зими, я тривожно вдивляюся у посивіле небо: хоч би не з'явилися у ньому лелеки! Хоч би не шаленіли у відчаї посеред отої сніжної круговерті! Не знаю, що гірше – випереджати події, а чи спізнюватися на них"[4, с. 145]. Це щось на зразок обрамлення, якщо не брати до уваги філософських роздумів у перших двох-трьох абзацах.

Наступним етапом для естетичного розвитку учня на цьому уроці стане забезпечення сприятливої емоційної атмосфери. Це досягається різними шляхами: вступне слово, нестандартний початок, музичний або ілюстративний фон... Будь-який прийом зіграє на руку вчителю, враховуючи його особисті уподобання, склад учнівського колективу. На нашу думку, це може бути розповідь про життєвий шлях письменника, демонстрація його фото від дитинства до зрілості, музичний фон, представлений музичним блюзом у джазових тонах. Вчитель може запропонувати учням самим підібрати мелодії, відповідні до настрою новели. Та обов'язковим буде прослуховування їх ще до уроку і відбір 2-3 найвдаліших, які потім можна запропонувати для вибору учням.

У створенні емоційного фону уроків ефективним є прийом «кольоровий щоденник настрою». Такий прийом доцільніше використовувати в середніх класах, але в даному випадку він буде доречний і для старшокласників. Прийом використовується для з'ясування емоційної готовності учнів до уроку. Учням пропонується позначити на аркуші паперу колір, який найбільш відповідає настрою, стану душі учня від сприйняття художнього твору. І якщо учні 5–8 класів малюють, то старшокласники можуть передати його усно.

На нашому уроці учні, звертаючись до тексту, називали переважно два кольори – чорний та білий, пояснюючи це тим, що мова йде про спогади, які нав'яла стара чорно-біла фотографія. Щоб підтвердити думку, старшокласники пояснювали свій вибір кольорів віком героя: у дитинстві – світлий образ (білий), а в кінці життєвого шляху – темний (чорний), бо життя не шкодує випробувань на долю людини. Під час обміну враженнями про кольори, що виникають в уяві читача під час читання твору, інші учні, підтримуючи думку однокласників про автора в зрілому віці, додавали ще й сивий, світлий з домішками темного (не сірий колір, бо він символізує буденність, безликість, а це не є відповідним герою твору), і не лише з огляду на вік героя. Часто у новелі трапляються відповідні епітети: "печальний

день", "посивіле небо" і навіть сіре, небілене полотно сорочки малого. Щодо дитинства героя, яке представляє "отаким собі подільський Гаврош", то воно втілено в образі метелика – кольорового, як веселка, як дитинство, і швидкоминучого, як життя метелика та й молодість людини загалом. "На правому його плечі спочивав дивовижної краси метелик, іскрився й переливався, мов празникові єпископські шати на всенощній, саяв золотими крапельками, едвобними прожилками, бісерним світінням на парчевому тлі" [4, с. 137]. Тому у творі, доходять висновку школярі, наявна гра світла й тіні, тим паче, що у новелі автор неначе навмисне згадує Мікеланджело, Рафаеля та Рембрандта, творами яких він захоплювався...

Твір невеличкий за обсягом, прочитати його зможуть усі учні вдома, готуючись до уроку, але текстуально робота на уроці проводиться непродуктивно.

Насамперед пропонуємо учням знайти цитати в тексті на визначення категорії минулого ("Не длубайся в зацвілих саркофагах, де спочивають у тиші вчорашні дні. Бо у тій німотній альбомній "археології є щось од психічного вандалізму. А також від мимовільного, позасвідомого самокатування"[4, с. 137]); категорії вічного ("Хилить тебе, мов полинову бадилину, до землі. До тверді, з якої вийшов і в яку вернешся у визначений небом невідворотний час"[4, с. 137]; категорії правди ("Правда мистецтва не те саме, що правда дійсності, в кожного з них вона – своя. Але у тому, як ти жив і живеш без мене – правди нема. Ні мистецької, ні історичної, ні житейської. Ніякої. Бо живеш ти не так. Пишеш не те, що варто писати"[4, с. 140]; категорії волі,

Броніслав Гришук

краси і так далі).

Твір має певні особливості побудови: в ньому наявні, як певні орнаменти, дві вставні поезії, що дуже органічно вписуються в канву новели. Учням буде цікаво порівняти зміст цих поетичних вставок зі змістом новели. Як і в самій прозовій частині, поезії мають два полюси: дитинство з проєкцією на майбутнє: "У райському затінку вишні /я ставив хиткий табурет /і вірші творив дивовижні /на клаптях пожовклих газет. /І в той час /прихильна, ласкава, /на витвори янгольських рук /з-за мого плеча виглядала /богиня мистецтва і наук"[4, с. 139]. А наприкінці твору, як підсумок життєвого та творчого шляху: "...а де ж ті шедеври, /що ними ти снів усякдень? /Нема за плечима Міневри, /Ні мрій, ні поем, ні пісень"[4, с. 145]. Як і в прозовій частині, митець використовує ті ж кольори: "Біліє лунка порожнеча, /чорніє оглухла п'ятьма" [4, с. 145].

Під час читання може виникнути певна складність із сприйняттям головного героя. Адже розповідь ведеться від першої особи та ще плюс у двох часових проміжках: хлопчика зі світлини та дорослої людини, письменника, автора твору, а це наповнює оповідання якимось особливим психологізмом. Зрозуміти психологію підлітка непросто, а митця й поготів. Серед філософсько-теоретичних досліджень поняття "психоло-

гізм" чітко розкриває К. Малевич щодо його визначення поняття "людина". Людина, на думку художника-теоретика, являє собою емоціональну суперечливу єдність: "Людина – це те психічне явище, яке перебуває у стані роздвоєння: вона ж собі влаштовує і в'язницю, і варту, хоче себе роззброїти і не може цього зробити, через що деколи позбавляє себе життя" [5, с. 305]. Це визначення якомога краще передає сюжет твору: ніхто краще тебе самого не знає твоїх помилок, розчарувань і страхів... Для категоричного старшокласника є невідомими страхи людини, що прожила життя: "Невже нічого путнього упродовж десятиліть я не сотворив, не винайшов, не відкрив" [4, с.145]. Для них прийнятною є позиція підлітка-максималіста: "Я хотів, щоб ти за будь-яких обставин залишався собою. Набуваючи нових рис і якостей, не зраджував мене.... ти втратив мене. Перестав дивитися на світ моїми очима. Зрадив мене" [4, с.141]. Доброю допомогою для вчителя стануть слова О. Архипенка щодо визначення індивідуальної творчості: "Індивідуальної творчості не існуватиме, якщо не буде психологічних змін одного стану на інший, вищий" [1, с. 212]. І в цьому ракурсі вчитель продовжить роботу над головним образом новели – людини-митця.

Щоб запобігти помилці учнів щодо можливого роздвоєння особистості героя, вказуємо на те, що це, швидше, сповідь перед самим собою, аніж протидія собі самому (одинадцятикласники мають змогу порівняти героя новели Броніслава Грищука із головним героєм новели М. Хвильового "Я (Романтика)". Особливо показовим є той епізод, коли автор неначе виправдовується перед собою ж за те, що нове авангардне мистецтво, яке мало кому зрозуміле, він підтримує; хоча десь там, в глибині душі, розуміє, що насправді король – голий! І ті слова, що належать подільському підлітку, це його власне переконання про стан речей у мистецтві сьогодні. "Невже не бачиш, не відчуваєш? Триває процес тотальної підміни понять, грандіозного обману, руйнації традиції, звичаїв, основ... Якщо не досягаєш цього, то не маєш розуму серця, а це зовсім інше, ніж просто розум. Якщо не бачиш згубного процесу, то ти гідний співчуття сліпечь. Якщо ж бачиш, нутром відчуваєш розгул сатанізму, зневажання і розтоптування святинь, то чому ж ти мовчиш? Чому не пишеш, не волаєш про це на кожній перехресті?" [4, с.143]. Ці питання хвилюють письменника і він часто звертається до них у своїй творчості. Питання про роль пісні, мистецтва в житті людини, як складається життя актора, чому одна людина тонко розуміє світ, а інший і світ, і мистецтво байдужі – можна дізнатись із його новел "Арфи", "Пісня", "Ці ямочки на щоках" та багатьох інших, а це значить, що власне сам автор прагне зрозуміти, чому творча людина сприймає світ не так, як інші, чому так вражають її випадковісні речі?

І хоча новелу ми рекомендуємо для аналізу у старших класах, вона має чудову властивість зацікавити своїм змістом і школярів 8–9 класів, і людей старшого

покоління, адже порушує проблеми, які хвилюють кожну людину, особливо творчу особистість: у чому сенс життя, як прожити його правильно, що дарує нам мистецтво і що таке мистецтво насправді. А це є незаперечним доказом того, що новела справді є витвором мистецтва, і автора даремно мучили докори сумління за те, що "нема ні кінця, ні предтечі, бо й крил білопінних нема" [1, с. 212].

Від підлітка до відомого письменника пролягли роки, події, що змінили світогляд, сприйняття тих чи інших подій, зокрема мистецтва. Це закономірно, але, прочитавши твір, ми доходимо висновку: усе своє життя автор відчував життя так, як "отакий собі подільський Гаврош у кортових штанцях на одній підтяжці через плече та полотняній розхристаній сорочці з приколеною на грудях батьківською медаллю "За боевые заслуги" [4, с.137]. Провести таке посилення для старшокласника дослідження можна, залучаючи усі доступні йому відомості з будь-яких наукових джерел, зокрема з філософії. Онтологічний напрям філософії авангардної творчості має змогу досліджувати одну з причин складнощів свідомості людини: "Розмовляти про природу мистецтва означає торкатися складнощів не тільки свідомості людини, але й інших світових загадок буття. Глибин мислення. Вищих загадок філософії" [2, с.133]. Ось як глибоко можна пірнути, занурюючись у таємниці письма нашого подільського новеліста Броніслава Грищука. Особливо це цікаво тим учням старших класів, котрі люблять досліджувати літературу. Надзвичайно плідним буде знайомство із творчістю митця, якщо на уроці літератури рідного краю прозвучить вдало підібраний блюз у джазових тонах, душу старшокласника сколихнуть шедеври світового живописного мистецтва, це й призведе до естетико-психологічного виміру діяльності учителя та учнів на уроці.

І щодо блюзу... Блюз завжди передає свій життєвий досвід іншим людям, тим, хто його слухає і намагається зрозуміти. Така музика допомагала й допомагає вижити у складні часи, і не лише афроамериканцям... Думаю, це актуально сьогодні як для підлітка, так і для зрілої людини, що завершує свій життєвий чи творчий шлях.

Література

1. Архипенко О. Теоретичні нотатки / О. Архипенко // Хроніка 2000. Наш край : український культурологічний альманах. – Київ : Довіра, 1993. – Вип. 5 (7). – С. 208–255.
2. Бурлюк Д. Фрагменти із wspomинания футуриста. Письма. Стихотворения / Д. Бурлюк. – СПб. : Пушкинский фонд, 1994. – 383 с.
3. Волошина Н.Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури. – К.: Рад. школа, 1985. – 102с.
4. Грищук Б. Блюз у джазових тонах. Проза поета, поезія прозаїка / Б.Грищук. –Хмельницький: Поділля, 1998. – 247с.
4. Малевич К. Черный квадрат. – СПб. : Азбука, 2001. – 576 с.
5. Мах Э. Познание и заблуждение. Очерки по психологии исследования / Э. Мах. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2003. – 456 с.

В статье идет речь о целесообразности изучения на уроках литературы родного края произведений подольского писателя Бронислава Грищука. Их тонкий психологизм, эстетическая составляющая и проникновенный лиризм положительно влияют на формирование всесторонне развитого читателя-старшеклассника.

Ключевые слова: подольский писатель, блюз, джаз, психологизм, эстетическое восприятие, ученик-старшеклассник.

The article deals with the feasibility of studying of the works of Podillia writer Bronislav Gryschuk at the lessons of literature of the native land. Their subtle psychology, aesthetic component and insightful lyricism positively influence the formation of thoroughly well-educated senior readers.

Key words: Podillia writer, blues, jazz, psychology, aesthetic perception, senior student.